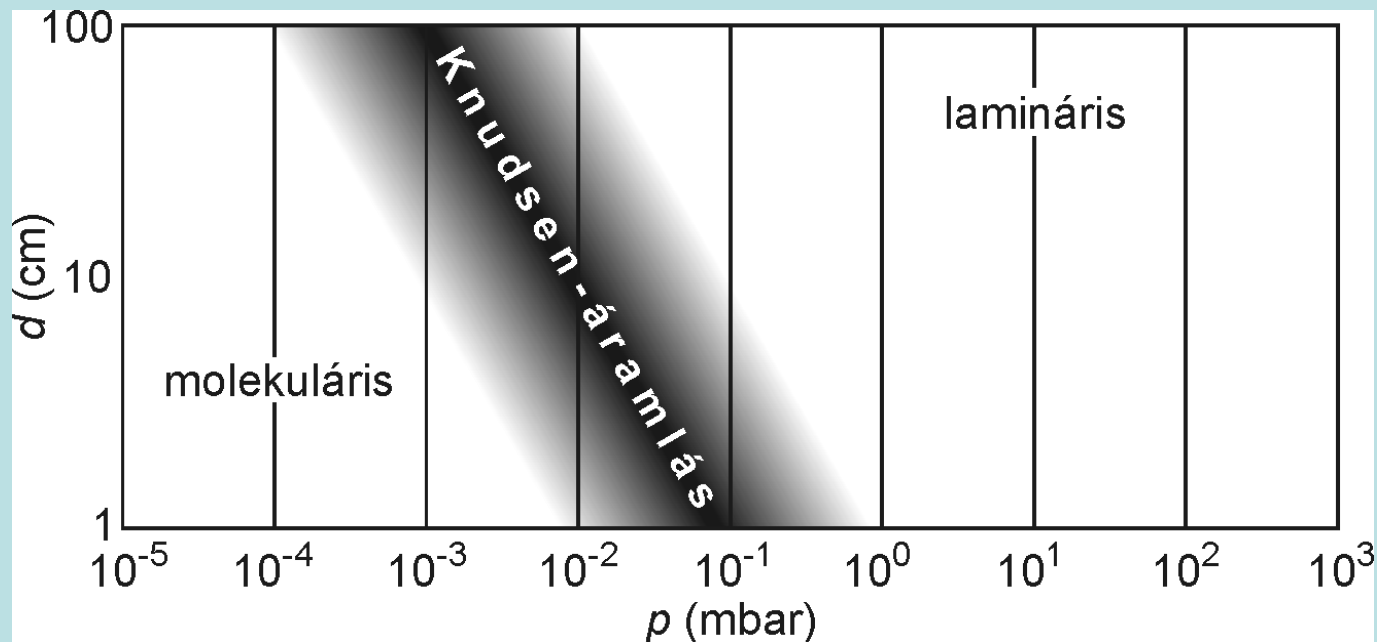

Bohátka Sándor és Langer Gábor

4. GÁZOK ÁRAMLÁSA

4. GÁZOK ÁRAMLÁSA

Vákuumrendszerekben a gázáramlás csökkentett nyomáson megy végbe.

Az áramlást erők határozzák meg,

- ezek hatása a gáz sűrűsége, nyomása függvényében változó.

A nyomáskülönbségből és a súrlódásból származó erők

- durva és közepes vákuumban ($1000 - 10^{-3}$ mbar): döntőek,

- nagy- és ultranagy-vákuumban ($<10^{-3}$ mbar): elhanyagolhatóak, itt az áramlást a gázcseppcskék egyedi mozgásának statisztikus átlaga alakítja ki.

4.1. ÁRAMLÁSI TARTOMÁNYOK

Az áramlási tartományokat a gázáramlás természete (a Knudsen-szám írja le) és a vezetéken átáramló gáz relatív mennyisége határozza meg.

A gáz természete szerinti áramlási tartományok:

- 1. Viszkózus (kontinuum) tartomány (nagy nyomás, azaz $\bar{Kn}$ kicsi, a gázok egymás közötti ütközése domináns):*
- 2. Molekuláris tartomány (alacsony nyomás, azaz $\bar{Kn} > 1$ a gázvezeték keresztmetszeti méreténél, és a gázok egymással nem ütköznek).*
- 3. Átmeneti (Knudsen-) áramlás tartománya: a két előző típus között (a gázok nem csak a fallal, de egymással is ütköznek).*

A gáz természetét meghatározó

Knudsen-szám:

$$Kn = \frac{\bar{l}}{d}$$

, ahol

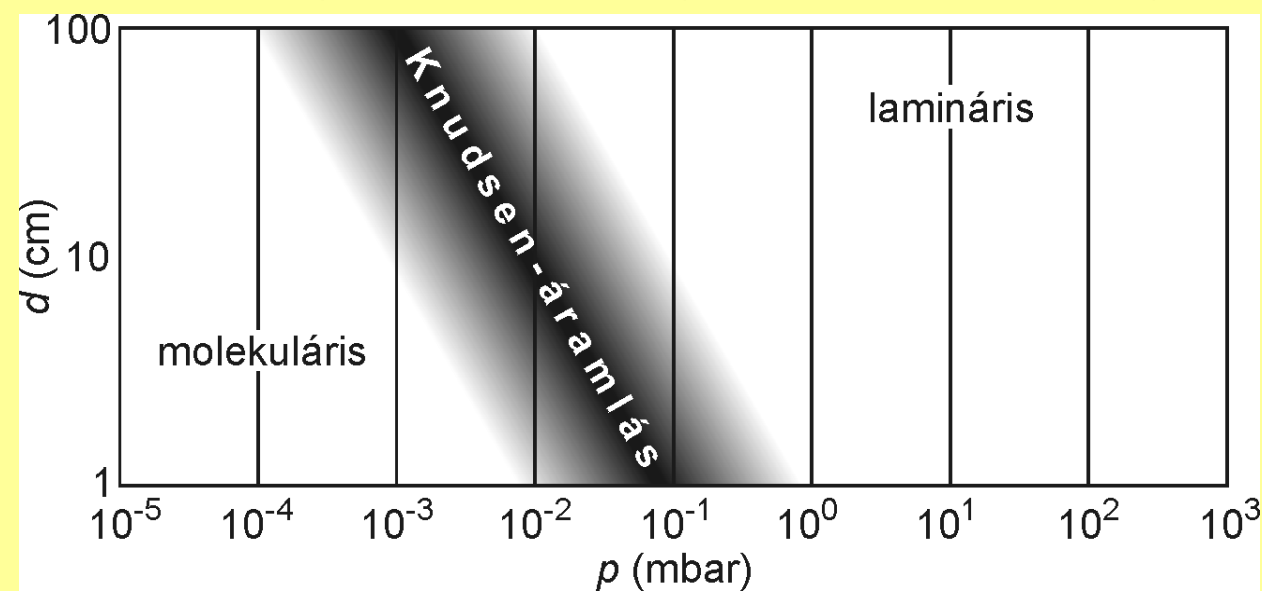
(4.1.1.)

$\bar{l}$ a közepes szabad úthossz, d a vezeték **hidraulikus átmérője** (az áramlási vezeték jellemző mérete). A d -t a $d = 4A/B$ egyenlőség definiálja, ahol A a vezeték keresztmetszetének területe, B a kerülete. **Körnél d az átmérő!**

4.1.1. tábl. Az áramlás típusa, a Kn , p és d közötti összefüggés ($F = \bar{l}_{\text{levegő}} / \bar{l}_{\text{gáz}}$).

*A határok nem élesek, egyes közleményekben a feltétel: $Kn > 0,5$.

Áramlás	$Kn \ (\bar{l}/d)$	$p \text{ (mbar)}, d \text{ (cm)}$	Nyomástart. (átlagos méretnél)
Molekuláris	$Kn > 1^*$	$p \cdot d \cdot F < 0,0066$	nagyvákuum ($<10^{-3}$ mbar)
Átmeneti	$1 > Kn > 0,01$	$0,0066 < p \cdot d \cdot F < 0,66$	közepes vákuum($10^{-3} - 1$ mbar)
Viszkózus	$Kn < 0,01$	$p \cdot d \cdot F > 0,66$	Durvavákuum (1 – 1000 mbar)

A tábl. középső oszlopa a korábban megismert $\bar{l} \ p = 0,0066 \text{ mbar} \cdot \text{cm}$ (2.4.6.) felhasználásával származtatható.

4.1.1. ábra. Az áramlási tartományok, a nyomás és a cső átmérőjének kapcsolata.

4.1.1. **Viszkózus (kontinuum) áramlás**

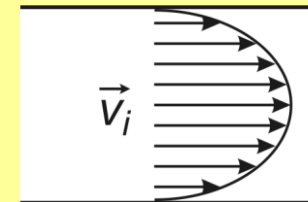
Nagyobb nyomáson ($\bar{l} \ll d$) a nyomáskülönbségből és a súrlódásból származó erők szabják meg a gáz áramlását.

- A molekulák egymás közötti ütközésszáma $\gg$ fal és molekulák ütközései,
- a gáz belső súrlódása számottevő,
- a gáz összenyomható,
- néhány közepes szabad úthossznyi távolságon a gáz jellemző tulajdonságai változatlanok, a gáz folytonos közegnek tekinthető,
- a gáz mozgását a hidrodinamika segítségével elemezhetjük és írhatjuk le.

Lamináris áramlás:

a gáz sebessége és a felület egyenetlenségei elég kicsik, és a gáz az akadályok körül simán, áramvonalakkal halad el

- az áramlást a vezetékben levő nyomáskülönbség hajtja,
- a viszkozitás erősen befolyásolja,
- kis sebességnél a gáz a vezeték falával párhuzamos vonalakban halad,
- az áramlási vezeték közepén a gáz áramlási sebessége maximális, a vezeték falán pedig 0,
- áramlási front alakul ki (lásd az ábrát).

Áramlási front

Turbulens áramlás:

a sebesség növekedésével egy kritikus sebességnél az áramvonalak megtörnek, örvények keletkeznek (kaotikus, mint a jármű utáni légmozgás).

A viszkózus áramlás lamináris és turbulens tartományában más-más módon tudjuk közelíteni a gázzállítási és egyéb jellemzők számítását.

A lamináris és turbulens jelleg között a gáz relatív mennyiségére jellemző *Reynolds számmal (Re)* tudunk különbséget tenni.

$$Re = \frac{\rho \cdot v \cdot d}{\eta} \quad (4.1.2.)$$

$$Re = \frac{4m_a}{\pi k T \eta} \frac{Q}{d} \quad (4.1.2. a)$$

Re kifejezésében ρ : a gáz sűrűsége; v : a gáz áramlási sebessége; η : a gáz viszkozitása; d : a vezeték hidraulikus átmérője, Q a d átmérőjű csőben egységnyi idő alatt átáramló gázmennyiség (gázmennyiség-áram: $(Q = pV/t)$).

A Reynolds-szám a turbulencia, illetve a viszkozitás következtében fellépő nyírási feszültség aránya.

Levegőre 22 °C-on *Re* kifejezése egyszerűsödik:

$$Re = 8,4 Q/d, \text{ ahol } [Q/d] = \text{mbar} \cdot \ell \cdot \text{s}^{-1} \text{cm}^{-1} \quad (4.1.3.)$$

<i>A viszkózus áramlás</i>	<i>lamináris</i>	<i>átmeneti</i>	<i>turbulens</i>
<i>ha</i>	<i>Re < 1200</i>	<i>1200 ≤ Re ≤ 2200</i>	<i>2200 < Re</i>

E feltételekből következik a gázmennyiség-áram és az átmérő viszonyára :

Turbulens a 22 °C-os levegő áramlása, ha a mennyiségek számértékére nézve

$$Q > 260 d \quad (\text{ez érvényes, ha } [Q] = \text{mbar} \cdot \ell/\text{s}, [d] = \text{cm})$$

Lamináris a 22 °C-os levegő áramlása, ha a mennyiségek számértékére nézve

$$Q < 140 d \quad (\text{ez érvényes, ha } [Q] = \text{mbar} \cdot \ell/\text{s}, [d] = \text{cm})$$

4.1.2. Molekuláris áramlás

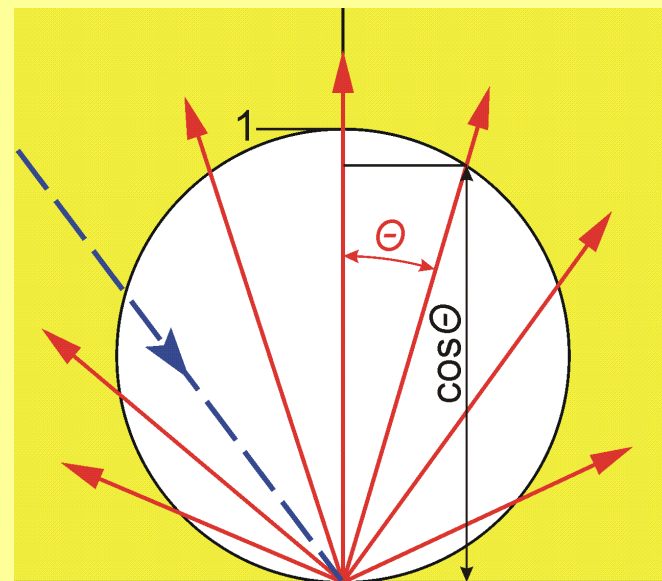
Alacsony nyomáson a közepes szabad úthossz nagy: $\bar{l} > d$, $Kn > 1$.

- A molekulák a hőmérséklettől függő termikus sebességgel repülnek,
- az edény falával való ütközés gyakorisága $\gg$ molekula–molekula ütközés,
- egy ütközés után a gázcseppcskék szabadon mozognak – a kis gázsűrűség miatt túlnyomó gyakorisággal – a falig.

Molekuláris áramlásban a vezetéken átáramlott gáz mennyisége (jóllehet arányos a nyomáskülönbséggel, de azt nem a nyomáskülönbség tartja fenn, hanem) a vezeték két irányában véletlenszerűen haladó molekulák anyagáramának különbségeként fogható fel.

A gázcseppcskék falon való ütközése a „koszinuszos törvényt” követi.

4.1.2. ábra. A „koszinuszos törvény” szemléltetése. A falon való ütközés után a tetszőleges Θ szögű repülés valószínűsége (**cos Θ**)-val arányos. A valószínűségek a fekete kör kerületét rajzolják ki.

4.1.3. Átmeneti (Knudsen-) áramlás

$1 > Kn > 0,01$ tartományban a gázáramlás átmeneti a mol. és viszk. között.

4.2. GÁZÁRAM, SZÍVÓSEBESSÉG, SZIVATTYÚZÓ KÉPESSÉG (GÁZSZÁLLÍTÁS) – szivattyú szívósebessége, gázszállítása

A gázáram az A keresztmetszeten átáramló közeg ΔX mennyiségének és az áthaladás Δt időtartamának hányadosa. Def.: $q =: \Delta X / \Delta t$ (4.2.1.)

Térfogati áram (ha X a gáz térfogata): $q_V = \frac{\Delta V}{\Delta t} = \dot{V}$; $[q_V] = \frac{m^3}{s}, \frac{l}{s}$ (4.2.2.)

Tömegáram (ha X a gáz tömege): $q_m = \frac{\Delta m}{\Delta t} = \dot{m}$; $[q_m] = \frac{kg}{s}$ (4.2.3.)

Moláris áram (ha X a mólok száma): $q_v = \frac{\Delta \nu}{\Delta t} = \dot{\nu}$; $[q_v] = \frac{mol}{s}$ (4.2.4.)

Részecskeszám áram (ha $X = N$): $q_N = \frac{\Delta N}{\Delta t} = \dot{N}$; $[q_N] = \frac{1}{s}$ (4.2.5.)

Gázmennyiség-áram (gázszállítás) (ha $X = pV$):

$$Q = \frac{d(pV)}{dt} = (p \cdot \dot{V}) = q_{pV} = p \cdot q_V = p \frac{\bar{c}}{4} \Delta A = \sqrt{\frac{kT}{2\pi \cdot m_a}} \Delta A \cdot p \quad (4.2.6.)$$
$$[Q] = Pa \cdot m^3 \cdot s^{-1} = Js^{-1} = W; \text{ mbar}\ell/s$$

Q energia jellegű mennyiség, de nem mozgási vagy potenciális energia, hanem a molekuláknak az adott síkon keresztül való szállításához szükséges energia. Az elnevezésben az áram (angolban flowrate) helyett fluxus (fluxrate) is használatos a jellemző mennyiség nevéhez kapcsolva.

Vákuumszivattyú szívósebessége (pumping speed), jele **S**:

a szivattyú p nyomású torkában időegység alatt elszívott gáztérfogattal definiáljuk – mindig hozzáértjük az értelmezési nyomás(tartomány)át:

$$\text{def.: } S_{sziv} =: \dot{V}_{sziv} = \frac{dV_{sziv}}{dt} = \left(_{(4.2.2.)\text{ szerint}} = q_{V_{sziv}}\right) [S] = m^3 \cdot s^{-1}; l \cdot s^{-1} \quad (4.2.7.)$$

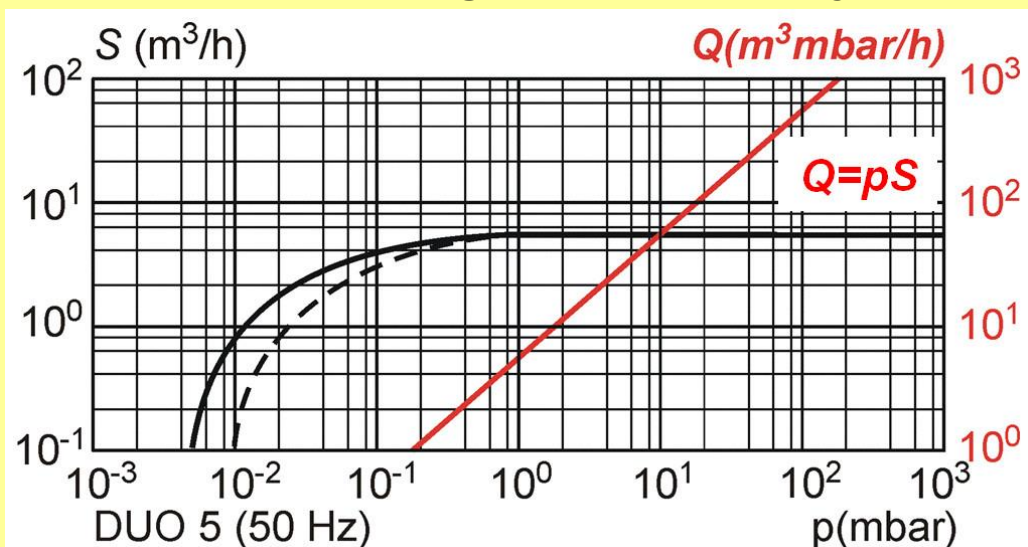
Vákuumszivattyú gázmennyiség-árama (gázszállítása vagy szivattyúzó képessége – throughput):

$$\text{def.: } Q_{sziv} =: (p \cdot \dot{V})_{sziv} = \left(_{(4.2.6.)\text{ szerint}} = q_{pV_{sziv}} = p \cdot q_{V_{sziv}}\right) = p \cdot S_{sziv} \quad (4.2.8.)$$

$$Q_{sziv} = pS_{sziv}; S_{sziv} = Q_{sziv}/p \quad (4.2.9.)$$

$$[Q] = Pa \cdot m^3 \cdot s^{-1} = Js^{-1} = W; \text{ mbar}\ell/s$$

Sok szivattyúnak egy széles nyomástartományban állandó a szívósebessége, ebből következően a gázszállítása a nyomással arányos (ábra).

4.2.1. ábra. Egy forgólapátos szivattyú szívósebesség-karakterisztikája (DUO 5 MC, Pfeiffer [P2]). A Q gázmennyiség-áram egyenesét mi illesztettük be.

4.2.1. Szívósebesség mérése

A szivattyú S_{sz} szívósebessége az elszívott gázmennyiség-árammal egyensúlyt tart az üzemi p nyomáson:

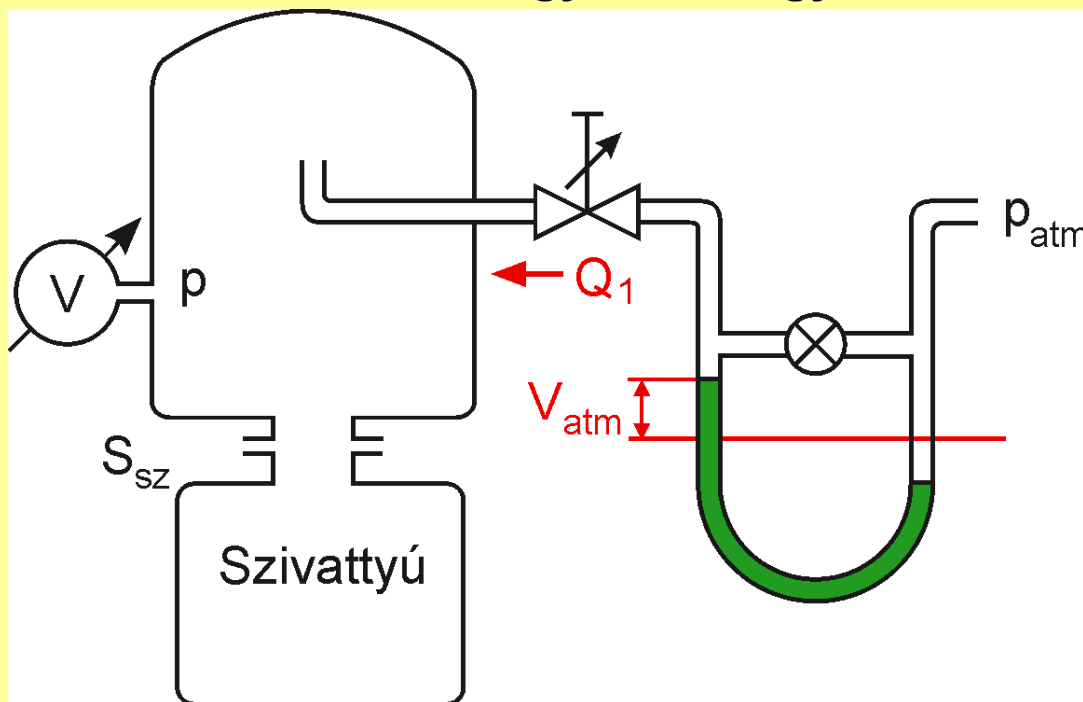
$$Q = p \cdot S_{sz}$$

Ha mesterségesen egy többlet Q_1 gázmennyiség-áramot engedünk be, akkor az Δp értékkel növeli a vákuumrendszerben az üzemi nyomást:

$$Q + Q_1 = S_{sz} (p + \Delta p)$$

A két egyenletet egymásból kivonva:

$$Q_1 = S_{sz} \cdot \Delta p$$

$$Q_1 = p_{atm} \cdot V_{atm} / t, \text{ ahol}$$

p_{atm} , V_{atm} és a V_{atm} térfogat beengedéséhez szükséges t idő a 4.2.2. ábra elrendezésével mérhető.

$$S_{sz} \cdot \Delta p = p_{atm} \cdot V_{atm} / t$$

$$S_{sz} = \frac{p_{atm} \cdot V_{atm}}{\Delta p \cdot t}$$

4.2.2. ábra. Egy elrendezés szivattyú szívósebességének méréséhez.

A Δp különbséget mérő vákuummérő 0-pontját nem fontos ismerni, de a leolvasás skálájának pontossága meghatározza a szívósebesség pontosságát is. Az áramlásmérő az elszívott gázmennyiség-áramtól függően különböző típusú lehet, a mérőkamra kialakítására már szabványok is rendelkezésre állnak.

4.3. GÁZVEZETÉKEK ÁRAMLÁSI ELLENÁLLÁSA, VEZETŐKÉPESSÉGE

A szivattyú és a leszívandó tér (recipiens) közé legtöbbször gázvezetőket (nyílások, csövek) kell beiktatni.

A vezetékeken szivattyúzaskor áthaladó gázáram nyomáskülönbség hatására jön létre, vagy (mol. áraml.-nál) azzal arányosan alakul ki.

A vezetékek ellenállása van a gázáramlással szemben.

A gázvezeték áramlási ellenállását (Z) az $R=U/I$ elektromos analógiával definiáljuk:

$$Z =: \frac{\Delta p}{q_{pV}} = \frac{\Delta p}{Q} \quad [Z] = m^{-3} \cdot s ; \quad \underline{m^{-3} \cdot h ; l^{-1} \cdot s} \quad (4.3.1.)$$

A gázvezeték vezetőképessége (C):

$$C =: \frac{1}{Z} = \frac{Q}{\Delta p} \quad [C] = m^3 \cdot s^{-1} ; \quad \underline{m^3 \cdot h^{-1} ; l \cdot s^{-1}} \quad (4.3.2.)$$

A vezetőképesség és a szívósebesség mértékegysége azonos!!

ÁRAMLÁSI ELLENÁLLÁSOK, VEZETŐKÉPESSÉGEK ÖSSZEKAPCSOLÁSA

Ezt is elektromos analógia alapján értelmezzük.

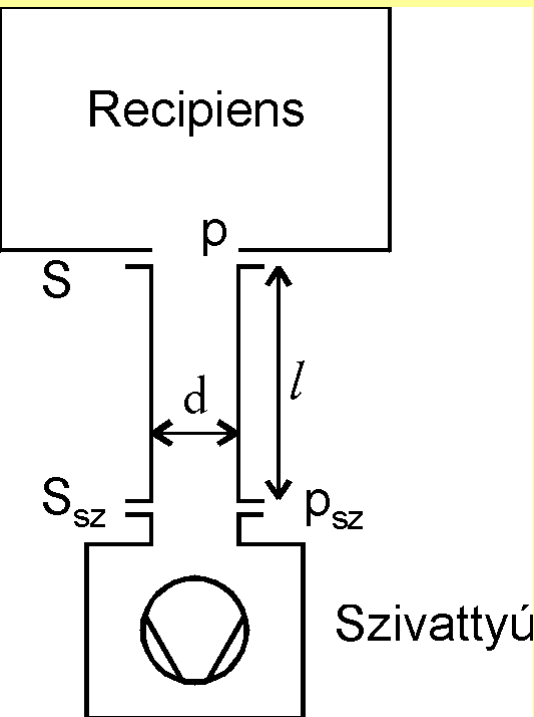
Soros kapcsolás: $Z = Z_1 + Z_2 + \dots + Z_n ; \quad \underline{1/C = 1/C_1 + 1/C_2 + \dots + 1/C_n}$ (4.3.3.)

Párhuzamos kapcs.: $1/Z = 1/Z_1 + 1/Z_2 + \dots + 1/Z_n ; \quad \underline{C = C_1 + C_2 + \dots + C_n}$ (4.3.4.)

4.4. A SZIVATTYÚ EREDŐ ÉS TÉNYLEGES SZÍVÓSEBESSÉGE

4.4.1. A szivattyú és a hozzácsatolt vezeték eredő szívósebessége

Az edény szívásakor a recipiensnél és a szivattyúnál ugyanannyi gáz áramlik át.

4.4.1. ábra.
Szemléltető ábra.
 p , S : nyomás és szívósebesség a cső szívótorkában;
 d , l : az összekötő cső átmérője és hossza;
 p_{sz} , S_{sz} : a szivattyú torkában mért nyomás és szívósebesség.

$$Q = pS = p_{sz}S_{sz}$$

$$p > p_{sz}$$

Eredő szívósebesség:

$$S = S_{sz} \cdot \frac{p_{sz}}{p} < S_{sz} \tag{4.4.1.}$$

A szivattyú **eredő szívósebességét** a cső áramlási ellenállásából [Z (4.3.1.)] kiindulva is levezethetjük:

$$Z = (p - p_{sz})/Q$$

$$Z = 1/S - 1/S_{sz}$$

A **C** vezetőképességű gázvezetővel sorba kapcsolt szivattyú **eredő szívósebessége**

Ha $C \rightarrow \infty$, $S \rightarrow S_{sz}$, ha $C = 0$, $S = 0$.

$$\frac{1}{S} = Z + \frac{1}{S_{sz}} \tag{4.4.2.a.}$$
$$\frac{1}{S} = \frac{1}{C} + \frac{1}{S_{sz}} \tag{4.4.2.b.}$$
$$S = \frac{S_{sz}}{1 + S_{sz} / C} \tag{4.4.2.c.}$$

4.4.2. Gázbeömlés hatása a szivattyú tényleges (effektív) szívósebességére

A szivattyú S_{sz} szívósebessége az elszívott hasznos gázáram (Q) és az alapbeömlés (Q_o , pl. szivárgás, falakról leváló gázok stb.) összegével tart egyensúlyt egy p nyomáson: $Q + Q_o = S_{sz} \cdot p$.

$$Q = S_{sz} \cdot p - Q_o = S_{sz} \cdot p \left(1 - \frac{Q_o}{S_{sz} \cdot p} \right) \quad (4.4.3.)$$

Ha $Q = 0$, az így kialakuló $p = p_o$ nyomást a Q_o beömlés határozza meg: $Q_o = S_{sz} \cdot p_o$.

$$S_{eff} = \frac{Q}{p} = S_{sz} \left(1 - \frac{Q_o}{S_{sz} \cdot p} \right) = S_{sz} \left(1 - \frac{p_o}{p} \right) \quad (4.4.4.)$$

A káros Q_o alapbeömléssel elérhető **tényleges vagy effektív szívósebesség**: (S_{eff}) mindig kisebb, mint a katalógusokban megadott **névleges v. volumetrikus szívósebesség** (S_{sz}). Q_o alapbeömléssel elérhető végnyomás: $p_o = Q_o / S_{sz}$.

Példa: egy forgólapátos szivattyú névleges (volumetrikus) szívósebessége: $S_{sz} = 7,2 \text{ m}^3/\text{h} = 2 \text{ l/s}$; végvákuuma: $p_{sz} = 1 \cdot 10^{-3} \text{ mbar}$; a tömítetlenségeiből származó káros beömlés: $Q_o = 0,1 \text{ mbar} \cdot \text{l} \cdot \text{s}^{-1}$. Mennyi a szivattyú effektív szívósebessége, ha az elérni kívánt üzemi nyomás $p_1 = 5 \cdot 10^{-2} \text{ mbar}$, máskor pedig $p_2 = 1 \cdot 10^{-1} \text{ mbar}$?

$$S_{eff} = S_{sz} \left(1 - \frac{Q_o}{S_{sz} \cdot p} \right) = 2 \frac{\text{l}}{\text{s}} \left(1 - \frac{0,1 \text{ mbar} \cdot \text{l} \cdot \text{s}^{-1}}{2 \text{ l} \cdot \text{s}^{-1} \cdot p} \right) = 2 \left(1 - \frac{0,05 \text{ mbar}}{p} \right) \frac{\text{l}}{\text{s}}$$

Ha $p = p_1 = 5 \cdot 10^{-2} \text{ mbar}$, akkor: $S_{eff} = 2(1 - 0,05/0,05) \text{ l} \cdot \text{s}^{-1} = 0 \text{ l} \cdot \text{s}^{-1} \rightarrow p_1/p_{sz} = 50$

Ha $p = p_2 = 1 \cdot 10^{-1} \text{ mbar}$, akkor: $S_{eff} = 2(1 - 0,05/0,1) \text{ l} \cdot \text{s}^{-1} = 1 \text{ l} \cdot \text{s}^{-1} \rightarrow S_{eff} = S/2$

4.5. ÁRAMLÁS KIS, VÉKONY FALÚ NYÍLÁSON ÁT

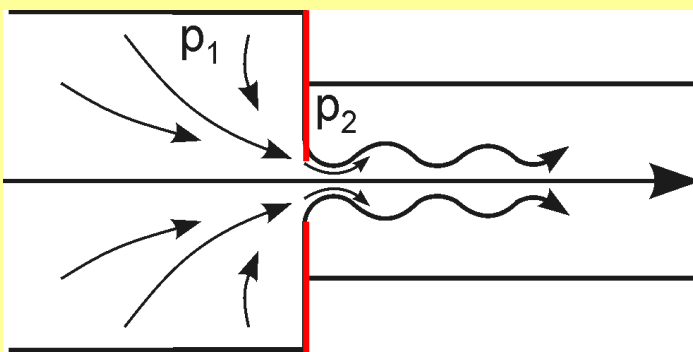
4.5.1. Viszkózus áramlás kis, vékony falú nyíláson át

A gáz viszkózus, ha $Kn < 0,01$ vagy másként: $\bar{l} \ll d$ (a környílás átmérője)

Az áramlás ilyenkor **turbulens**, ha $Re > 2200$ és **lamináris**, ha $Re < 1200$.

A gáz turbulens mozgását analitikusan nehéz leírni, a rendszerekben csak a légköri nyomás közelében fordul elő, így a leszívásban-fellevegőzésben rövid ideig tart, ezért ezzel itt nem foglalkozunk.

Lamináris áramlás

4.5.1. ábra. Kis vékony nyíláson átáramló nagy nyomású gáz áramvonalai. Kb. 85%-ára csökken a keresztmetszet (*vena contracta*).

4.5.1.1. Gázmennyiség-áram

Ha egy nagy tartályban egy d átmérőjű vékony nyílás $p_1(T_1) > p_2(T_2)$ nyomású gázokat választ el, akkor áramlás alakul ki, amely a tapasztalat szerint lamináris, ha p_1 nagy, azaz a közepes szabad úthossz sokkal kisebb a nyílás átmérőjénél. A korábbi 4.1.1 tábl. szerint:

$$\bar{l} < d/100, \quad \text{vagy} \quad 0,66 \text{ mbar} \cdot \text{cm} < \bar{p} \cdot d$$

$p_1 >$	p_2

Gázmennyiség-áram vékony, kis nyíláson át lamináris áramlásban
– a félempirikus Prandtl-törvény írja le:

$$Q = \left(\frac{2\gamma}{\gamma-1} \cdot \frac{kT_1}{m} \right)^{1/2} \cdot r^{1/\gamma} \cdot \left(1 - r^{(\gamma-1)\gamma} \right)^{1/2} \cdot p_1 \cdot A \quad (4.5.1.)$$

ahol **A**: a nyílás területe ; **r** = $p_2 / p_1 \leq 1$; **γ** = C_p / C_v (a hőkapacitások hányadosa); **m** = a molekula tömege

Levegőben, $T_1 = 293$ K-nél: $\gamma = 1,403$, a Q kiszámítása egyszerűsödik:

$$Q = 76,6 \cdot r^{0,712} \cdot \sqrt{1 - r^{0,288}} \cdot p_1 \cdot A \quad (4.5.2.)$$

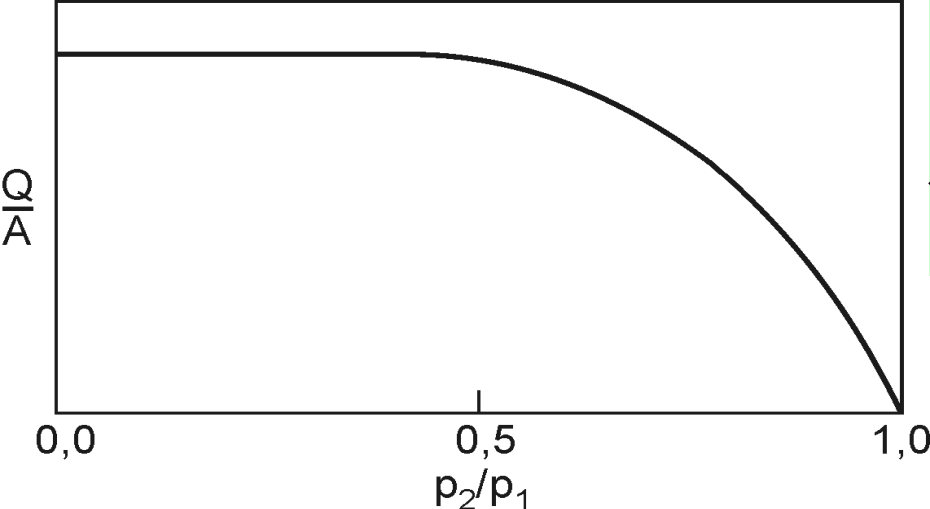
$[Q] = \text{mbar}\cdot\text{s}^{-1}, \quad \text{ha } [p_1] = \text{mbar} \text{ és } [A] = \text{cm}^2$

Lyukas edény leszívásakor: $r = p_2 / p_1 = 1$ –nél $Q = 0$, de ahogy csökkentjük a p_2 nyomást (és r értékét), úgy nő a Q gázáram, majd egy kritikus r értéknél Q maximumot mutat, amelyet megőriz a kritikushoz kisebb r értéken is [(4.5.2.) ábra].

Fojtott vagy korlátozott áramlás: ha a gáz áramlása eléri a hang sebességét, a szívott oldali nyomás (p_2) további csökkentése nem jár a gázáram növekedésével. A **hangsebesség eléréséhez szükséges kritikus nyomásarány** 20 °C hőmérsékletű levegőben:

$r < r_c$ nyomásarányoknál is maximális marad a gázáram.

$$r_c = \left(\frac{2}{\gamma+1} \right)^{\gamma/(\gamma-1)} = 0,525 \quad (4.5.3.)$$

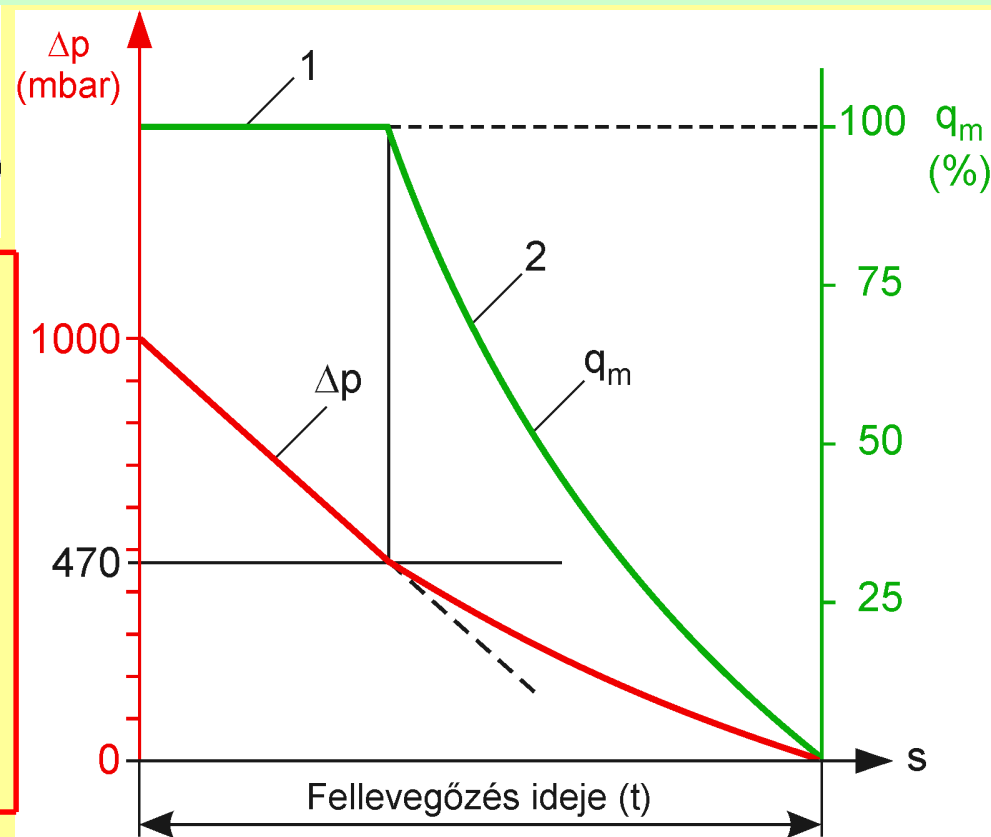
Vékony kis nyíláson át a lamináris áramlás ($r_c > r = p_2/p_1$ aránynál !) maximális gázmennyiség-árama 20 °C hőmérsékletű levegő gázra:

$$\underline{Q_{max} = 20 \cdot A \cdot p_1}$$

$[Q] = \text{mbar} \cdot \text{s}^{-1}$, ha $[p_1] = \text{mbar}$
és $[A] = \text{cm}^2$

Más gázoknál ez az érték a molekulatömeg és a hőkapacitások arányának ($\gamma = C_p / C_v$) függvényében a Prandtl-törvény (4.5.1.) szerint változik.

4.5.2. ábra. A felületegységre jutó viszkózus gázmennyiség-áram kis nyíláson át, a nyomásarány függvényében.

4.5.3. ábra. Egy p_2 nyomásra szívott edény kis nyíláson át $p_1 = 1$ bar-ról történő fellevegőzésenek folyamata [L2].
 $\Delta p = p_1 - p_2$; a kritikus $r_c = 0,525$ -nél $(\Delta p)_{krit} \approx 470 \text{ mbar}$; q_m : gáztömeg-áram.

4.5.1.2. Vezetőképeség levegőre (Kis vékony nyílás, lamin. áramlás)

$$C = \frac{1}{Z} = \frac{Q}{p_1 - p_2} = \text{ha } r \leq 0,525 \quad T = 20 \text{ } ^\circ\text{C} = 20A \frac{p_1}{p_1 - p_2} = 20 \frac{A}{1-r} \quad (4.5.5.)$$

ha $r \leq 0,1$, akkor 10%-on belüli pontossággal: $C = 20A$ (4.5.6.)
 $[C] = \ell\text{s}^{-1}$ ha $[A] = \text{cm}^2$

Ha a gáz nyomása a nyíláson áthaladás után a tizedére csökken, a nyílás vezetőképesége 10%-on belül független mindkét oldali nyomástól!

Más gázoknál ez az érték a Q anyagfüggése miatt $m_a^{-1/2}$ -el arányosan és a hőkapacitások arányától ($\gamma = C_p / C_v$) függően a Prandtl-törvény szerint változik.

4.5.1.3. Szívósebesség levegőre (Kis vékony nyílás, lamin. áramlás)

$$S = \frac{Q}{p_1} = \frac{C(p_1 - p_2)}{p_1} = C(1-r) \quad (4.5.7.)$$

ha $r \leq 0,525, T = 20 \text{ } ^\circ\text{C}$ hőmérsékleten $S = 20A$ (4.5.8.)
 $[S] = \ell\text{s}^{-1}$ ha $[A] = \text{cm}^2$

C és S nem ugyanaz a mennyiség, csak $r \leq 0,1$ -nél esik egybe az értékük!

Más gázoknál ez az érték a Q anyagfüggése miatt $m_a^{-1/2}$ -el arányosan és a hőkapacitások arányától ($\gamma = C_p / C_v$) függően a Prandtl-törvény szerint változik.

4.5.2. Molekuláris áramlás kis, vékony falú nyíláson át

Emlékeztető: molekuláris a levegő áramlása, ha: $\bar{p} \cdot d < \bar{p} \cdot \bar{l} = 6,6 \cdot 10^{-3} \text{ mbar} \cdot \text{cm}$,
A két oldalról jövő gázmennyiség-áramok eredője (2.6.2.1.) felhasználásával:

Gázszállítás:
minden gázra

$$Q = \frac{\bar{c}}{4} A (p_1 - p_2) \quad (4.5.9.)$$

Nagyobb vagy vastagabb nyílás esetén Q fenti értékét szorozni kell a gázok nyíláson való átjutásának valószínűségével, a transzmisszióval (α).

Gázszállítás levegőre, 20 °C-on:

$$Q = 11,6 (p_1 - p_2) A \quad (4.5.10.)$$

Ha $[A] = \text{cm}^2$ és $[p] = \text{mbar}$, akkor $[Q] = \text{mbar } \ell \text{ s}^{-1}$

Vezetőképesség levegőre, 20 °C-on:

$$C = \frac{Q}{p_1 - p_2} = 11,6 A \quad (4.5.11.)$$

Ha $[A] = \text{cm}^2$, akkor $[C] = \ell \text{ s}^{-1}$

Szívósebesség levegőre, 20 °C-on:

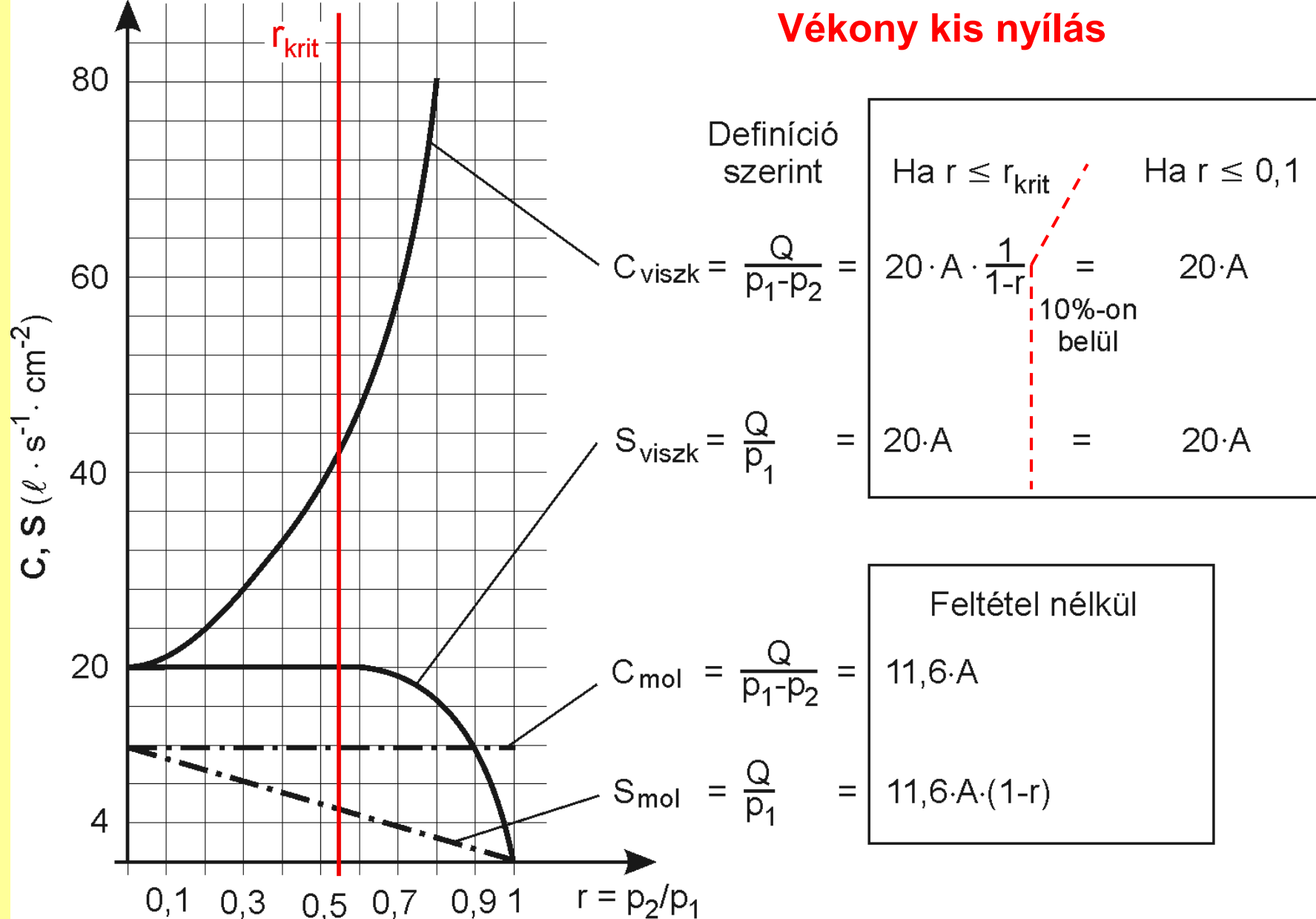
$$S = \frac{Q}{p_1} = 11,6 \left(1 - \frac{p_2}{p_1} \right) A \quad \text{ahol } p_1 > p_2 \quad (4.5.12.)$$

Ha $[A] = \text{cm}^2$ és $[p] = \text{mbar}$, akkor $[S] = \ell \text{ s}^{-1}$

Más gáznál és más hőmérsékleten: $(T/m_a)^{1/2}$ -el arányosan kell korrigálnunk.

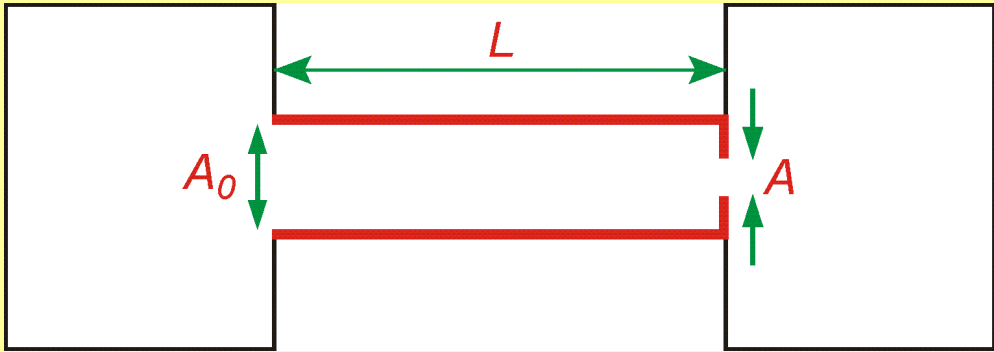
Ha $p_1 \gg p_2$: a kinetikus gázelméletből levegőre számolt $11,6 \ell \text{ s}^{-1} \text{ cm}^{-2}$ értéket kapjuk.

Vékony kis nyílás

4.5.4. ábra. Vékony kis nyílás 1 cm²-ére vonatkoztatott vezetőképességek (C_{viszk} , C_{mol}) és szívósebességek (S_{viszk} , S_{mol}) viszkózus és molekuláris áramlásnál [L2], a nyomásaránytól (p_2/p_1) függően. A gáz 20 °C hőmérsékletű levegő, $r_{krit} = 0,525$.

4.6. MOLEKULÁRIS ÁRAMLÁS NAGY VÉKONY NYÍLÁSON ÁT

4.6.1. ábra. Áramlás vékony nagy nyíláson át – szemléltető ábra. Az **A** nyílás balról nagy, jobbról kicsi a környezetéhez képest.

Egyszerű megfontolással közelítőleg kiszámolhatjuk a nagy nyílás vezetőképességét ($C_{A,N,Mol}$) és szívósebességét ($S_{A,N,Mol}$), amelyek a tapasztalattal jó közelítéssel egyeznek.

$$\frac{1}{Z_{A,N}} = C_{A,N,Mol} = \frac{11,6AA_0}{A_0 - A} = C_A \frac{A_0}{A_0 - A} = \frac{11,6A}{1 - A/A_0} \tag{4.6.1.}$$

$$S_{A,N,Mol} = C_{A,N,Mol} \left(1 - \frac{p_2}{p_1} \right) = 11,6A \frac{\left(1 - \frac{p_2}{p_1} \right)}{1 - A/A_0} \tag{4.6.2.}$$

Szélsőértékben visszaadják a korábbi eredményeket: ha $A \ll A_0$, akkor $Z_{A,N} = Z_A$, tehát kis nyílás esetén a kifejezés valóban visszaadja a kis nyílás ellenállását; ha $A = A_0$, akkor $Z_{A,N} = 0$, tehát csak a cső ellenállásával kell számolni.

Noha molekuláris viszonyokra vezették le, de a *viszkózus áramlás* tartományában is eligazítást ad az itt bevezetett $A_0/(A_0-A)$ korrekció.

4.7. ÁRAMLÁS CSÖVEKBEN

Knudsen egy félempirikus formulát vezetett be 1909-ben a **kör keresztmetszetű, egyenes, hosszú csövekben** kialakuló gázmennyiség-áramra:

$$Q = \left[\left(\frac{\pi}{128} \cdot \frac{D^4 \bar{p}}{\eta L} \right) + \left(\frac{1}{6} \sqrt{\frac{2\pi kT}{m_a}} \frac{D^3}{L} \right) \cdot \left(\frac{1 + \sqrt{\frac{m}{kT}} \frac{D\bar{p}}{\eta}}{1 + 1,24 \sqrt{\frac{m}{kT}} \frac{D\bar{p}}{\eta}} \right) \right] (p_1 - p_2) \quad (4.7.1.)$$

ahol D : a cső átmérője; L : a cső hossza; η : viszkozitás;
 $\bar{p} = (p_1 + p_2)/2$; p_1, p_2 : a cső végén mért nyomások

Tiszta molekuláris áramlásnál, azaz $(\bar{l} > D) \leftrightarrow (\bar{p} \rightarrow 0)$ feltételek teljesülésekor **az első tag zérushoz tart, a második pedig leegyszerűsödik.**

Tiszta viszkózus áramlásnál, azaz nagy $D\bar{p}$ értéknél a második tag második szorzótényezője 1, **az egész második tag pedig elhanyagolható az első tag mellett.**

4.7.1. Lamináris áramlás csövekben

- **Kör keresztmetsetű hosszú csőben a tiszta lamináris áramlás** feltétele a 4.4.1. táblázatban már említett $Kn < 0,01$, azaz $\bar{l} < D/100$) egyenlőtlenség és a belőle levezethető: $0,66 \text{ mbar}\cdot\text{cm} < \bar{p} D$.

A (4.7.1.) Knudsen-formulában csak az első tag marad meg.

Gázmennyiség-áram:

$$Q_{CSŐ,LAM} = \left(\frac{\pi}{128} \cdot \frac{D^4 \bar{p}}{\eta L} \right) (p_1 - p_2) \quad \text{Hagen-Poiseuille-egyenlet} \quad (4.7.2.)$$

$[Q] = \text{mbar } \ell \text{ s}^{-1}$, ha $[D, L] = \text{cm}$, $[p_1, p_2, \bar{p}] = \text{mbar}$

Vezetőképesség:

$$C_{CSŐ,LAM} = \frac{\pi}{128} \frac{D^4}{\eta L} \bar{p} \quad [C] = \ell \text{ s}^{-1}, \text{ ha } [D, L] = \text{cm} \quad (4.7.3.)$$

$[\bar{p}] = \text{mbar}$

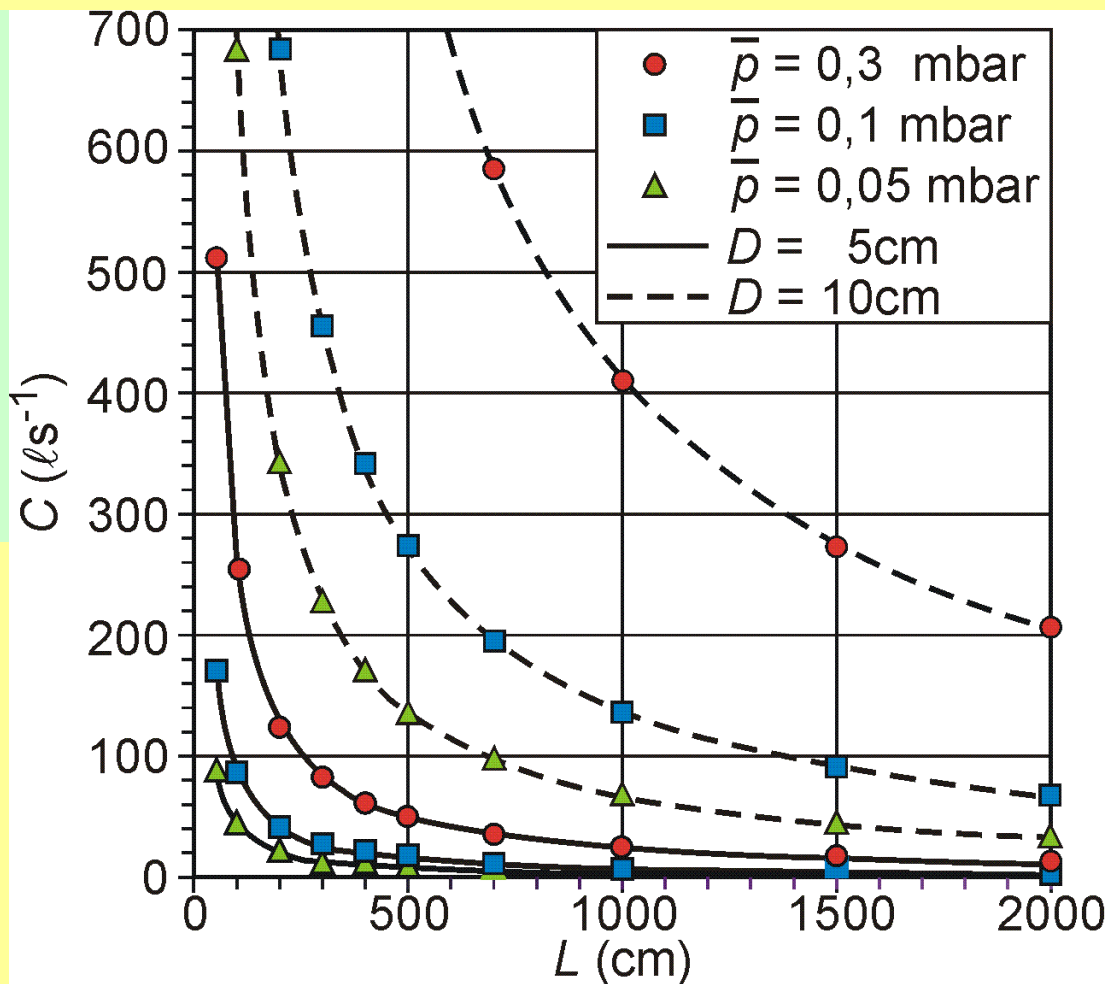
Vezetőképesség levegőre, 20 °C-on:

$$C_{CSŐ,LAM} (\text{levegő}) = 137 \cdot \frac{D^4}{L} \bar{p} \quad (4.7.4.)$$

$[C] = \ell \text{ s}^{-1}$, ha $[D, L] = \text{cm}$, $[\bar{p}] = \text{mbar}$

4.7.1. ábra.

Kör keresztmetszetű cső
vezetőképessége 20 °C levegő
lamináris áramlásában,
különböző átlagnyomásoknál.
A cső hossza: L , átmérője: D .
A (4.7.4.) egyenlettel számolt
értékek.

A vezetékeket mindig a lehető
legrövidebbre és kellően nagy
átmérőjűre kell választani!

**Szívósebesség 20°C levegőre,
lamináris áramlásban:**

Kör keresztm. hosszú cső közepén:

$$S_{1/2CS\ddot{O},LAM}(\text{levegő}) = 137 \frac{D^4}{L} (p_1 - p_2)$$

(4.7.5.a.) $[S] = \ell \text{ s}^{-1}$, ha $[D, L] = \text{cm}$, $[p_1, p_2] = \text{mbar}$; $r = p_1/p_2$

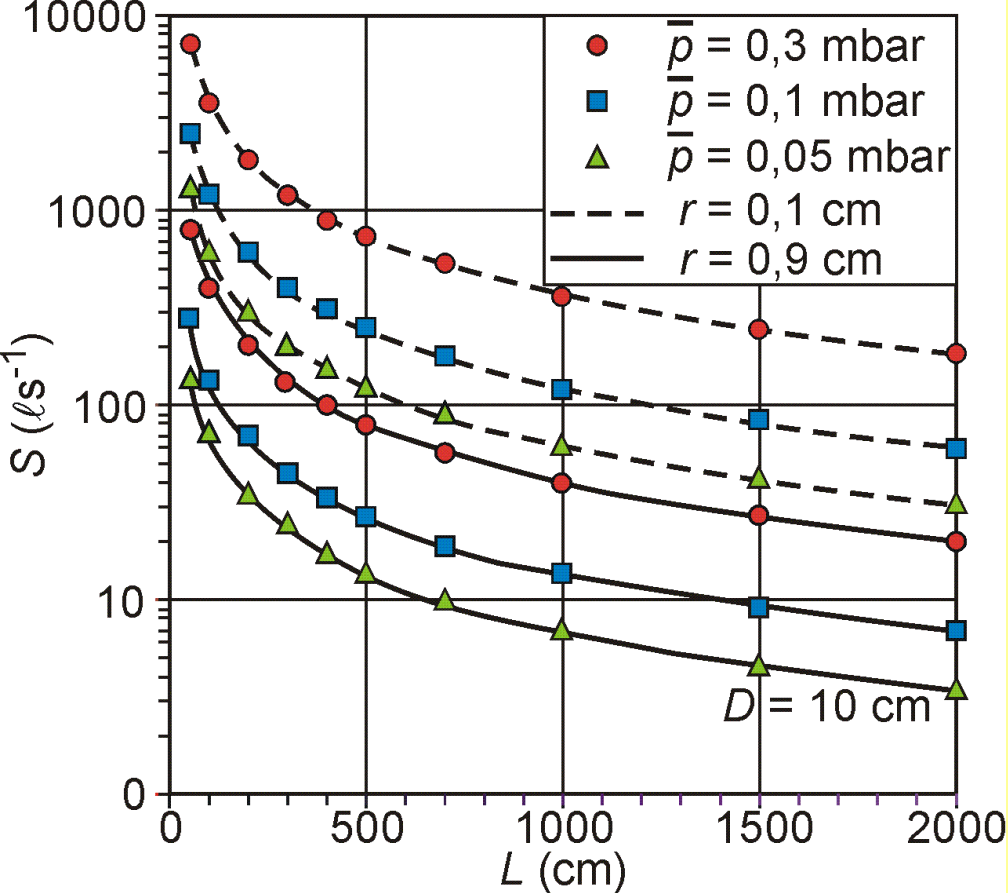
Kör keresztm. hosszú cső végén:

$$S_{CS\ddot{O},LAM}(\text{levegő}) = 137 \frac{D^4}{L} \bar{p}(1-r)$$

(4.7.5.b.)

0,8 ≤ r ≤ 1 tartományban a két szívósebesség 10%-on belül azonos, $r = 1$ -nél $S = 0$.

4.7.2. ábra. Lamináris áramlásban a 10 cm átmérőjű cső szívósebessége a cső végénél a hosszúság függvényében. Értéke az átlagnyomással arányosan nő, és az $r = p_1/p_2$ paraméter csökkenésével is jelentősen nő.

Megjegyezzük, hogy a csövek leginkább passzív elemek, önálló szívósebességük csak akkor van, ha előzőleg szivattyúval nyomáskülönbséget hoztunk létre a cső két vége között, pl. egy leszívott tartály és a cső közötti szelepet kinyitjuk, másik oldalán pedig nagyobb nyomás van.

A csöveknek inkább a vezetőképességével (ellenállásával) számolunk, amely szivattyúhoz vagy egy másik passzív elemhez csatlakozik, és így számoljuk az eredő szívósebességet/vezetőképességet.

- Rövid cső lamináris vezetőképessége:

Ha a cső nem eléggé hosszú, akkor a cső nyílása és a cső ellenállásainak soros kapcsolásával kell számolnunk, azaz a vezetőképességekre igaz:

$$1/C_{\text{rövidcső}} = 1/C_{\text{cső}} + 1/C_{\text{nyílás}} \tag{4.7.6.}$$

- Más gázok lamináris vezetőképessége:

A vezetőképesség fordítottan arányos a viszkozitással (Knudsen-egyenlet). Ezért ha levegő helyett más gázt használunk, akkor a levegőre érvényes vezetőképességeket az alábbi *k* korrekcióval kell szorozni:

$C_{\text{gáz}} = k \cdot C_{\text{lev}}$

	H ₂	He	H ₂ O	Ne	N ₂	O ₂	CO ₂
<i>k</i>	2,1	0,93	1,9	0,58	1.04	0,91	1,26

4.7.2. Átmenet a molekuláris és a lamináris áramlási tartomány között csövekben (Knudsen-áramlás)

Átmeneti az áramlás, ha $1 > Kn > 0,01$

A kör keresztmetsetű cső vezetőképessége 20 °C levegőre, (4.7.1.)-ből :

$$C_{\text{cső}} = 12,1 \frac{D^3}{L} \cdot J, \text{ ahol } J = \frac{1 + 0,271D\bar{p} + 0,00479(D\bar{p})^2}{1 + 0,316D\bar{p}} \tag{4.7.7.}$$

Ha $D\bar{p} < 2 \cdot 10^{-2}$ mbar·cm: $J \rightarrow 1$, ha $D\bar{p} > 0,66$ mbar·cm: lamináris áramlás.

$D\bar{p}$ (mbar·cm)	0,0266	0,0532	0,0798	0,1064	0,133	0,266	0,532	0,798
<i>J</i>	1,1	1,4	1,7	2,0	2,3	3,8	6,9	9,9

4.7.3. Molekuláris áramlás csövekben

Tiszta molekuláris áramlásnál, azaz $(\bar{l} > D) \leftrightarrow (\bar{p} \rightarrow 0)$ a (4.7.1.) Knudsen-formula első tagja zérushoz tart, a második pedig leegyszerűsödik.

Hosszú cső gázmennyiség-árama:

$$Q_{CSŐ,MOL} = \frac{1}{6} \sqrt{\frac{2\pi kT}{m_a}} \frac{D^3}{L} (p_1 - p_2) \quad (4.7.1.a.)$$

Hosszú cső vezetőképessége:

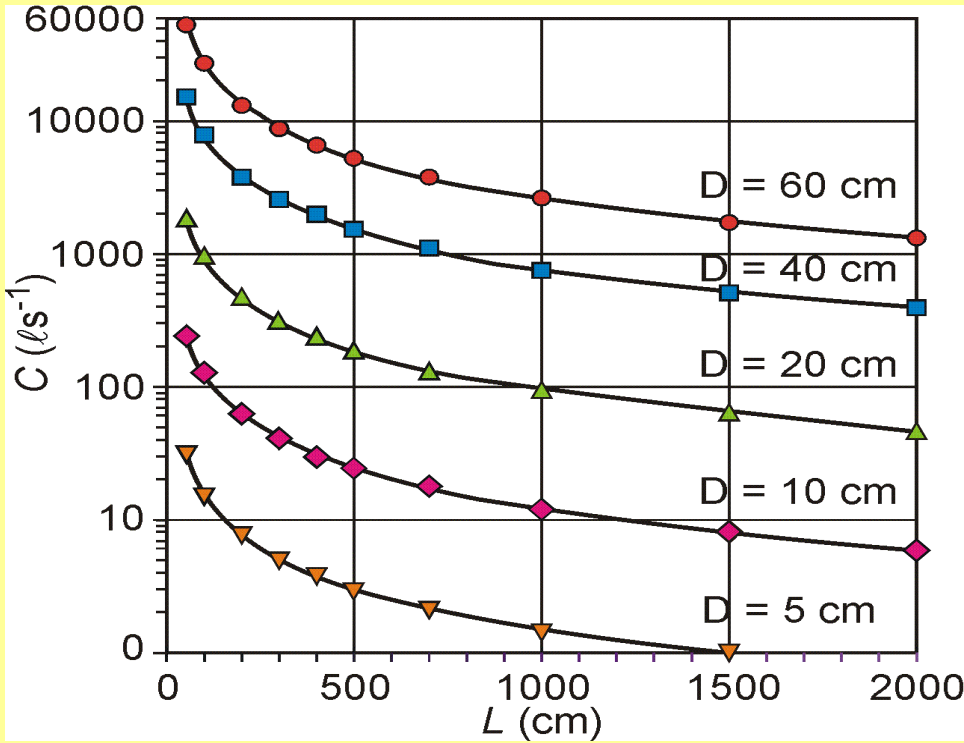
$$C_{CSŐ,MOL} = \frac{Q}{p_1 - p_2} = \frac{1}{6} \sqrt{\frac{2\pi kT}{m_a}} \frac{D^3}{L}$$

$[C] = \ell \text{ s}^{-1}$, ha $[D, L] = \text{cm}$ (4.7.8.)

Hosszú cső vezetőképessége molekul. áramlásban levegőre, 20 °C-on:

$$C_{CSŐ,MOL}(\text{levegő}) = 12,1 \cdot \frac{D^3}{L}$$

$[C] = \ell \text{ s}^{-1}$, ha $[D, L] = \text{cm}$ (4.7.9.)

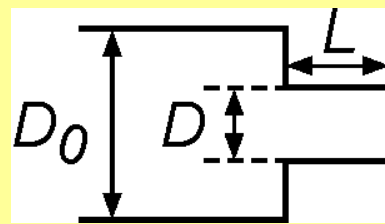

4.7.3. ábra. Hosszú, kör keresztmetszetű csövek vezetőképessége 20 °C-os levegőre, molekuláris áramlásban.

4.7.3.1. Rövid cső vezetőképessége molekuláris áramlásban, levegőre

- Az azonos átmérőjű (D) nyílás és cső vezetőképessége egyenlő, ha a cső L hossza: $L = \frac{4}{3} D$ (4.7.10.)
- A cső hosszú, ha $L \gg 4/3D$; nyílás, ha $L \ll 4/3D$; rövid, ha $L \approx 4/3D$.
- Rövid cső vezetőképessége a hosszú cső és nyílás vezetőképességének sorba kapcsolásával képezhető jó közelítéssel:
- Levezethető

$$C_{r.cső,Mol} = \frac{12,1 \frac{D^3}{L}}{1 + 1,33 \frac{D}{L} (1 - \frac{D^2}{D_0^2})} \quad (4.7.11.)$$

$$\alpha = \frac{\alpha_1}{1 + \alpha_1}$$

- A gáz átjutási valószínűségével (α) számolva (ahol α_1 a hosszú cső transzmissziós valószínűsége):

$$C_{r.cső,Mol} = 12,1 \frac{D^3}{L} \alpha \quad [C] = \ell \text{ s}^{-1}, \text{ ha } [D, L] = \text{cm} \quad (4.7.12.)$$

A (4.7.12.)-ből kiszámítható α értéke csak közelítőleg pontos, mert a modellünk is közelítés volt. 10%-on belül igaz, hogy ha $L \leq 0,1D$, akkor $\alpha = 3/4L/D$, ill. ha $L > 20D$, akkor $\alpha=1$. Clausing kinetikus elméletre alapozott és a véghatásokat is figyelembe vevő számítása 1%-on belül pontos. Ma már leginkább Monte-Carlo módszerrel számítják $\leq 1\%$ pontossággal.

4.7.3.2. Vezetőképesség csövön keresztül molekuláris áramlásban, levegőben – általános leírás

Knudsen szerint jobb eredményt kapunk, ha feltételezzük: az áramlási sebesség arányos a molekulák Maxwell-Boltzman eloszlás szerinti véletlenszerű sebességével. Ekkor levegő gázra számolva:

20 °C hőmérsékletű levegő esetében

a tetszőleges keresztmetszeti alakzatú cső vezetőképessége molekuláris áramlásban:

$$C_{TETSZ.CSŐ,MOL} = \frac{Q}{p_1 - p_2} = 61,8K \frac{A^2}{BL} \quad [C] = \ell \text{ s}^{-1}, \text{ ha } [D, L] = \text{cm} \quad (4.7.13.)$$

A: a cső keresztmetszete, B: a kerülete, L: a hossza.

Kör keresztmetszetű csőnél $K = 1$, és visszkapjuk a már ismertetett

$C_{CSŐ,MOL}(\text{levegő}) = 12,1 \cdot \frac{D^3}{L}$ (4.7.9.) egyenlőséget. A körtől eltérő keresztmetszeteknél $K \neq 1$.

A képletből levezethető speciális alakzatok, pl. körgyűrű, háromszög, derékszögű négyszög (ezen belül pl. lapos téglalap) keresztmetszetű cső vezetőképessége is.

4.8. RECIPIENS LESZÍVÁSI IDEJE

Ha V a recipiens (leszívandó edény) térfogata; benne p_0 : a $t = 0$ időben, p : a " t " időben mért nyomás; S : a V -nél érvényesülő szívósebesség és $Q = pS$: az edényből kifolyó gázmennyiség-áram, akkor kiszámítható, hogy:

$$p = p_0 \cdot e^{-S \cdot t / V} = p_0 \cdot e^{-t / \tau}, \text{ ahol} \quad (4.8.1.)$$

$\tau = V/S$ a rendszer **időállandója**

$$t = 2,3 \cdot \tau \cdot \log \frac{p_0}{p} \quad \text{a leszívási idő } p_0\text{-ról } p \text{ nyomásra.} \quad (4.8.2.)$$

$$t_{1/2} = \frac{2}{3} \tau \quad \text{a felezési idő, a } p_0\text{-ról } p_0/2\text{-re szívás ideje} \quad (4.8.3.)$$

A leszívási időt, végnyomást növeli:

- gázszivárgás (lyuk),
- falokról leváló gázok (főleg víz),
- a szivattyút az edénnyel összekötő vezeték ellenállása (S -et csökkenti).

4.8.1. ábra. Egy $V = 200 \text{ ℓ}$ térfogatú edény leszívási ideje $S = 10 \text{ ℓ/s}$ szivattyúval, $Q = 0,75 \text{ mbar} \cdot \text{ℓ/s}$ állandó beömléssel; az I. tartomány nyomását a térfogatból származó gázáram, a II. tartományét az állandó beömlés szabja meg [L1].

